

Vieraantumisen VASTARINTA työssä

Kirjoittaja Suvi Salmenniemi

Yhä suurempi osa suomalaisista uupuu töissä. Työuupumus vaivaa erityisesti naisvaltaisia hoiva- ja opetusaloja. Etenkin alle 35-vuotiaiden kokemukset työn henkisestä kuormittavuudesta ovat hälyttävästi yleistyneet. Mielenterveyden syyt ovat myös merkittävin peruste työkyvyttömyyseläkkeille.

JULKINEN KESKUSTELU TYÖUUPUMUKSESTA painottuu vahvasti yksilöpsykologisiin selitysmalleihin. Ihmisiä kannustetaan huolehtimaan työkyvystään ja tekemään itseensä strategisia investointeja maksimoidakseen työkykynsä ja arvonsa työntekijänä epävarmoilla työmarkkinoilla ja yhteiskunnan kilpailullisessa pudotuspelissä.

Ratkaisuja työelämän henkiseen kuormittavuuteen etsitään esimerkiksi jumppapalloista, mindfulnessista ja ”resilienssivalmennuksesta”, mutta myös lääkkeitä. Varsinkin naisten työuupumusta selitetään usein stereotyyppisesti, kuten miellyttämishalulla ja tunnollisuudella, vaikka tiedetään, että naisvaltaiset alat ovat kroonisesti ”ali”. Aliresursoituja, alipalkattuja ja aliarvostettuja. Näin rakenteelliset ongelmat ja konfliktit olemuksellistetaan, psykologisoidaan ja jätetään yksilöiden itsensä ratkaistaviksi.

Yksilöpsykologiset lähestymistavat myös usein välineellistävät työuupumuksen torjunnan. Työntekijöiden hyvinvointi ei olekaan tavoite itsessään, vaan keino sitoa heidät kilpailukyvyyn ja talouskasvun varassa leppäävän tuotantojärjestelmän uusintamiseen. Tarvitsemme siksi käsitteitä, joiden avulla voimme ymmärtää työssä uupumista yhteiskunnallisena kysymyksenä, kapitalistisen yhteiskuntamuodostelman systeemisenä seurauksena. Ehdotan, että vieraantumisen voisi olla tällainen käsite, siten kun sitä on viime aikoina kehitelty kriittisen teorian piirissä.

T EIN ETNOGRAFISTA KENTTÄTYÖTÄ viiden vuoden ajan 2014–2018. Haastattelin eri-ikäisiä naisia ja miehiä, jotka toimivat monenlaisissa ammateissa, muun muassa toimistotehtävissä, myyntityössä, insinööreinä, vaihtoehtohoitajina, yrittäjinä, hoito- ja kasvatustalouden tehtävissä, elämäntaitovalmentajina, kampaajina, siivoojina ja markkinoinnin ja median tehtävissä. Osa oli haastatteluhetkellä työttöminä, sairauslomalla, eläkkeellä tai opiskeli uuteen ammattiin.

Haastattelujen lisäksi osallistuin erilaisiin koulutuksiin, seminaareihin ja tapahtumiin saadakseni paremman käsityksen kentän toiminnasta. Kuulin tutkimukseni aikana lukuisia tarinoita siitä, miten työ uuvutti, mäsensi ja sairastutti. Kutsun näitä jäsennyksiä työelämän kärsimystarinoiksi.

Tarinoissa työ painoi raskaasti ruumista ja mieltä. Ihmiset kertoivat siitä, miltä tuntuu ”ku ei vaan jaksa”. Osalla ”fyysikka petti” ja he olivat ”tillintallin väsymyksestä”. Moni puhui ”ylikuormitetusta arjesta” ja ”valtavasta stressikertoimesta” ja totesi olevansa ”ihan sillä viimesellä burnout-pisteellä”.

Tarinat eivät kertoneet vain yksilöllisen uupumuksen affektiivisistä ja ruumiillisista rekistereistä, vaan niissä piirtyi esiin laajempia kapitalistisen elämänmuodon pakottavia ja alistavia rakenteita. Keskustelut työetiikasta, terapeutisesta kulttuurista ja uusliberalismista auttoivat tarttumaan moniin tarinoissa esiin tuleviin teemoihin, mutta jotain tuntui aina jäävän yli ja tavoittamattomiin. Se, että vieraantumisen käsite ei ollut tullut mieleeni, ei ole ihme. Käsite oli pitkään epämuodikas.

Päädyin tulkitsemaan työn kärsimystarinoita vieraantumisen käsitteen avulla, sillä se antaa mahdollisuuden kytkeä työn ruumiilliset ja affektiiviset kärsimyskokemukset osaksi kapitalistisen yhteiskuntamuodostelman toimintalogiikkaa ja valottaa kapitalismin ”psykkistä elämää” – sitä, miten kapitalismin ristiriidat tulevat eläviksi tunteiden, kehon, psyyken ja aistien tasolla.

V IERAANTUMINEN KLASSISESSA MÄÄRITELMÄSSÄÄN viittaa siihen, että työ kapitalismissa vieraannuttaa ihmisen työnsä tuloksista, omasta toiminnastaan, luonnosta, muista ihmisistä ja itsestään. Vaikka **Marx** otti myöhemmin etäisyyttä vieraantumisen käsitteeseen, säilyi se keskeisenä analyttisenä työkaluna kriittisen teorian piirissä ja eritoten **Erich Frommin** tuotannossa.

Tässä ”sosialistisen humanismin” perinteessä työ näyttäytyy perimmäisenä arvona ja yksilön luovuuden ilmentymänä, eräänlaisena ihmisluonnon olemuksellisenä perustana, josta olemme vieraantuneet ja johon meidän tulisi voida palata. Ei-vieraantuneessa työssä ihminen täydellistyy ja tulee omaksi, autenttiseksi itsekseen työn kautta.

Viimeaikainen kriittinen teoria on pyrkinyt palauttamaan vieraantumisen käsitteen takaisin kapitalismin eettisen kritiikin välineeksi. Sosiologi **Hartmut Rosa** on käsitellyt vieraantumista osana laajempaa modernia yhteiskuntaa koskevaa teoriaansa, jota hän kutsuu ”yhteiskunnallisen kiihtymisen” teoriaksi.

Rosan mukaan tämän hetken polttavimmat kriisit – ekologinen kriisi, finanssikriisi, demokratian kriisi ja psykologinen ”burnout-kriisi” – voidaan tulkita kapitalismin laaja-alaiseksi kokonaiskriisiksi, jota hän kutsuu ”dynaamisen vakauttamisen kriisiksi”. Rosa esittää, että olemme luoneet yhteiskuntamuodostelman, jonka toimintalogiikka on itseään tuhoava.

Teollisen yhteiskunnan edistyksen lupaus on vauriissa länsimaissa haihtunut ja kääntynyt uhaksi. Yhteisöjen kehitystä ei enää ohjaa lupaus paremmasta tulevaisuudesta, vaan pikemminkin jatkuva kriisin tunnelma ja pakeneminen potentiaalisen jyrkänteen reunalta. Edistyksen horisontti on korvautunut kriisin ja katastrofin skenaarioilla.

Tämä synnyttää kaksi dystooppista tulevaisuudennäkymää. Jos emme jatkuvasti kasva ja innovoi, talous, demokratia ja hyvinvointivaltio sortuvat ja suistumme köyhyyden ja epävakauden syövereihin. Mutta jos jatkamme rajatonta kasvua, kiihtymistä ja laajenemista, päädyimme vääjäämättä ekokatastrofiin.

Rosa on teoretisoinut vieraantumisen käsitettä erityisesti suhteessa mielenterveyteen. Hänelle uupumus ja masennus ovat ”vieraantumisen äärimmäisiä muotoja”, joissa maailma näyttäytyy kovana, armottomana, kylmänä ja mykkänä. Illusioiden menetys, paremman tulevaisuuden horisontin häviäminen, jatkuva juoksemisen pakko ja putoamisen pelko tuottavat ”psykologisen kriisin”, joka ilmenee mielenterveysongelmien kasvuna.

Vieraantumisen kokemukset ja niitä tuottavat suhteet ovat historiallisesti muuttuvaisia. Siksi niitä on tärkeä analysoida suhteessa kapitalismin historialliseen kehitykseen. Tärkeän kontekstin vieraantumisen tarkastelulle tämän hetken yhteiskunnissa tarjoaa **Luc Boltanskin** ja **Eve Chiapellon** analyysi.

Heidän mukaansa nykyinen kapitalismin henki, jota usein kutsutaan myös jälkiteolliseksi työetiikaksi, kehkeytyi 1960–70-lukujen kapitalismikritiikin seurauksena. Kapitalismin vieraannuttava luonne kahlitsi luovuutta, autonomiaa ja itsensä toteuttamista, pilkkoi työn kapeisiin rooleihin ja köyhdyttäviin, toisteisiin tehtäviin ja ylläpiti hierarkiaa ja yhdenmukaisuutta. Kritiikki, jonka tavoitteena oli inhimillistää työtä ja vapauttaa ihmiset, kääntyi uudeksi alistuksen mekanismiksi. Merkityksen, luovuuden ja identiteetin arvot valjastettiin sitomaan ihmiset työskentelemään enemmän ja kovemmin kuin oli tarpeen

**KRITIIKKI,
JONKA TAVOITTEENA OLI INHIMILLISTÄÄ TYÖTÄ
JA VAPAUTTAA IHMISET, KÄÄNTYIKIN UUDEKSI
ALISTUKSEN MEKANISMIKSI.**

ja kuihduttamaan potentiaalista vastarintaa.

Tämä uusi legitimaatiotarina materialisoitui myös uudenslaisina tapoina organisoida työtä ja tuotantoa ja synnytti prekarisaationa tunnetun ilmiökokonaisuuden: elämän ja työn yleisen epävarmuuden, epätyypillisten työsuhteiden kasvun, ammattiliittojen aseman heikentymisen ja hyvinvointivaltion instituutioiden rapautumisen.

Sitten on vielä työkyvyn ylläpitoon tähtäävä toimeliaisuus – juoksumatolla hikoilu, unen seuranta älylaitteella, suorituskyvyn ja tehokkuuden parantaminen self-help-kirjallisuuden avulla. Tämä ”työkykytyö” näyttäytyy näennäisen vapaaehtoisena, mutta kytkeytyy tiiviisti kilpailuyhteiskunnan pakottavaan logiikkaan. Kun työstä on tullut aiempaa tärkeämpi identiteetin ja itsensä toteuttamisen lähde, kun yhteiskunta painottaa sitä entistä vahvemmin täysimääräisen kansalaisuuden mittana ja kun työstä on samaan aikaan tullut aiempaa epävarmempaa ja kilpaillumpaa, ei ole mikään ihme, että niin monia uuvuttaa.

MILLAISIA MUOTOJA JA ilmentymiä vieraantuminen saa jälkiteollisissa yhteiskunnissa ja kapitalismin uuden hengen oloissa? Miltä vieraantuminen tuntuu? Keskeinen vieraantumista synnyttävä tekijä niin keski- kuin työväenluokkaisissa töissä oli kokemus ristiriidasta työn ideologisten interPELLAATIOIDEN ja todellisuuden välillä. Yhtäältä ihmisiä kutsutaan osallistumaan, sitoutumaan ja identifioitumaan työhön, mutta samalla se tehdään toistuvasti mahdottomaksi tai se välineellistetään ja kaapataan osaksi tuotantoprosessia, jossa siitä tulee tarkasti ulkoa käsin säädelty suorite.

Työn ideologiset lupaukset jäävät lunastamatta. Jälkiteollisen työelämän kuvaukset kuulostivat myös toistuvasti hätkähdyttävän ”teollisilta”. Kuvauksissa toistuivat liukuhihnat, ruoskat, häkit, oravanpyörät, katapultit ja koneistot. Nämä metaforat kantavat mukanaan pitkää vieraantumisen merkityshistoriaa ja välittävät kokemuksen voimattomuudesta työn alistavien rakenteiden puristuksessa.

Monille työn merkityksellisyys ei rakentunut ensi sijassa yksilöllisen itsensä toteuttamisen kautta, vaan siitä, että omalla työllä voisi kokea olevan laajempaa merkitystä. Eräs hallintotehtävissä toiminut ja uupumuksen takia sairauslomalla oleva haastateltava kuvasi tätä seuraavasti: ”Sä et saa tehdä sitä työtä sillä tavalla, et sillä olis jotain merkitystä yhteiselle hyvälle. Aivan niin kun se olis joku rasite organisaatiolle, jos haluis tehdä työtä niin, että sillä olis jotain merkitystä muille.” Haastateltavat kokivat, että työ hylki heitä nimenomaan ihmisinä.

VIERAANTUMINEN EI KUITENKAAN synnyttänyt vain kärsimystä vaan myös vastarintaa. Se ei useinkaan ollut näkyvää tai organisoitunutta, vaan pieniä arjen toisin tekemisiä, pisteittäistä mutta sinnikästä suostumattomuutta, hiljaista ja usein yksilöllistä vetäytymisen politiikkaa, jonka avulla kieltäydyttiin alistamasta elämää työlle.

Kieltäytymisen strategioihin oli usein päädytty siinä vaiheessa, kun kaikki muut kortit oli katsottu. Moni oli pudonnut työsuojelun, työterveyden, ammattiliittojen ja terveyskeskusten verkkojen läpi ilman apua. Osa haastateltavista oli ollut itse mukana ammattiyhdistystoiminnassa, mutta joutunut todistamaan sen kyvyttömyyden tarttua jälkiteollisen ajan vieraantumisen kokemuksiin ja kääntää niitä poliittisiksi kamppailuiksi.

Osa oli päätenyt jättäytymään palkkatyön ulkopuolelle ja eli joko sosiaaliturvan varassa, puolison tuloilla tai satunnaisilla työkeikoilla. Osalle vetäytyminen oli näyttänyt pakkona: keho ei yksinkertaisesti enää kestänyt työtä. Jotkut hakeutuivat myös itsensä työllistäjiksi ja pyrkivät tätä kautta luomaan toisenlaisia työn tekemisen tapoja ja mahdollisuutta elää omien arvojen mukaan. Osa kieltäytyi kuntouttamasta itseään työn tarpeisiin ja torjui tarinamallin, jossa uupumus voitetaan ja työelämään palataan entistä vahvempana. Joillakin vastarinta puolestaan ilmeni tietoisena jäämisenä työhön ja sen tekemisenä vastoin vallitsevia normeja.

Kieltäytymisellä oli kuitenkin myös hintansa. Monille se merkitsi ongelmia toimeentulossa sekä häpeän ja epävarmuuden tunteita työkeskeisen yhteiskunnan normien rikkomisesta. Itsensä työllistäjät joutuivat puolestaan usein miettimään, miten työtä olisi mahdollista tehdä eettisesti ja samalla saada siitä elanto.

Kapitalismille ominainen pyrkimys kaapata aika ja tila estävät tehokkaasti kollektiivisen vastarinnan muotoutumista. Siksi kamppailu työ- ja vapaa-ajasta on yhä ajankohtainen, mutta myös uusilla tavoilla. Kun työ valuu yhä enemmän muodollisen työajan ulkopuolelle, työajat epäsuunnostellistuvat, työajan käsite venyy ja hämärtyy ja vapaa-aika muuntuu työkykyä ylläpitäväksi työajaksi. Elämä ajautuu turbohdeutuun ähkyyn.

Vastarinta opettaa meille aina jotakin vallasta, sekä sen pakottavasta voimasta että väistämättömästä hauraudesta. Voidaanko kasvava uupumus ja tyytymättömyys tulkita vihjeeksi siitä, että kapitalismin legitimatiotarina, sen ”uusi henki”, on kriisiytynyt ja menettämässä otteensa? Tämä henki ei enää riitä saamaan ihmisiä sitoutumaan työhön ja toisaalta sen rakenteet uhkaavat kääntyä itseään vastaan syöden sen edellytyksiä – ruumis ja mieli eivät enää yksinkertaisesti kestä työn painoa.

Postkapitalistisessa ”mahdollisuuksien politiikassa” ei odoteta mahdollista kaukaisessa tulevaisuudessa hämmöttävää vallankumousta, vaan toimitaan toisenlaisen todellisuuden tekemiseksi tässä ja nyt, toteuttamalla erilaisia arkipäivän kokeiluja historiallisesti muovautuneissa epävarmuuden ja vaikeuksien olosuhteissa.

Työn kärsimystarinat kutsuvat meitä pohtimaan erilaisia vastarinnan tiloja ja muotoja ja sitä, miten eri puolilla kuplivat vieraantumisen kokemukset voitaisiin kääntää suuremmaksi muutoksen uomaksi. Mitä kaikkea voisiakaan olla vieraantumista politisoiva ”mahdollisuuksien politiikka” ja maaginen vastarinta? Y

Puheen-
vuoro ”Kiin-
nittävät ja
kuluttavat
siteet:
vieraantu-
minen ja
vastarinta
työssä” on
julkaistu
*Tiede &
Edistys*
-lehden
numerossa
1–2/2021
lyhennettyä
versiota
laajempaan.